

Статтю присвячено дослідженню особливостей організації професійної підготовки нового типу майбутніх учителів, здатних до реалізації функцій рефлексивного управління процесом навчання учнів іноземної мови. На підставі принципів системного підходу конкретизовано сутність педагогічної діяльності вчителя іноземної мови як процесу рефлексивного управління. На основі теоретичного аналізу сутності явища рефлексії як метасистемного психічного процесу, етапу та механізму мислення людини, її самопізнання, самодетермінації, саморегуляції та саморозвитку, виявлених специфічних особливостей професійної діяльності вчителя іноземних мов, зокрема в умовах запровадження Концепції Нової української школи, педагогічну рефлексію майбутнього вчителя іноземної мови визначено складним особистісно-професійним утворенням, що забезпечує процес відображення, аналізу та перетворення фахівцем інтелектуальної, особистісної, професійної й комунікативної сфер його діяльності та детермінує її ефективність. Сучасна професійна освіта спрямована на стимулювання самостійної діяльності особистості майбутнього вчителя іноземної мови і створення нові можливості щодо його творчої самореалізації як суб'єкта управління цілісним педагогічним процесом, що прогнозує його цілі та завдання, організовує їх ефективне розв'язання та оцінює якість досягнутих результатів. Розкрито аспекти формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах вищого навчального закладу. Доведено, що професійна відповідальність майбутніх фахівців полягає в готовності діяти на основі усвідомлення своїх обов'язків перед суспільством, їх емоційного сприйняття і здатності передбачати наслідки своєї поведінки, відповідати за них (з урахуванням суспільної оцінки цих наслідків). Доведено, що педагогічна рефлексія базується на вмінні вчителя аналізувати педагогічну діяльність як єдині діяльності вчителя та учнів для досягнення спільних цілей навчання. Тому одним із завдань фахової підготовки компетентного вчителя іноземної мови має бути активне залучення студентів до процесу пізнання та перетворення себе як менеджерів освіти через усвідомлення соціальної й особистісної значущості цієї професійної ролі та усвідомленого її прийняття.

Ключові слова: рефлексивне управління, навчально-пізнавальна діяльність студентів, професійна діяльність, педагогічна діяльність, майбутні викладачі іноземної мови, менеджер навчально-пізнавального процесу.

The article focuses on the study of organization of professional education of the new type of foreign languages teachers able to bring into practice the functions of the reflexive management in the sphere of pedagogical activities. Applying the method of systematic approach the author revealed the essence of the pedagogical activities of the foreign languages teacher. Based on the theoretical analysis of the essence of the phenomenon of the reflection as a metasystemic mental process, stage and mechanism of human thinking, its self-knowledge, self-determination, self-regulation and self-development, identified specific features of the professional activity of the foreign languages teacher in particular in the conditions of introduction of the Concept of the new Ukrainian school, pedagogical reflection of the foreign languages teachers defined by a complex personal and professional creation, which provides the process of reflection, analysis and transformation by a specialist of intellectual, personal, professional and subject and communicative spheres of his activity and determines its effectiveness. Modern professional education should be aimed at stimulating prospective foreign language teachers' self-guided activity and provide new opportunities for their creative self-realization as a performer of management of an integral pedagogical process. The research deals with the problem of the future teacher's reflexive skills formation. Aspects of formation of professional responsibility in future managers of education in higher educational institution have been revealed. It has been proved that professional responsibility of future professionals means readiness to act on the basis of awareness of their responsibilities to society, emotional perception of these responsibilities and their ability to foresee the consequences of their behavior, to answer for them on the basis of the assessment of social impacts.

It is necessary for a teacher to reflect not only his personal abilities but also to combine processes of teaching and learning in the professional work, and pupils studying achievements. Thus, the purpose of teacher's reflection should aim at creating favorable conditions for pupils' development. Therefore, in order to train a competent foreign language teacher it is necessary to involve students in the process of learning and transforming themselves as educational managers through understanding of the social and personal significance of this professional role and its conscious assumption.

Key words: reflexive management, students' educational and cognitive activity, professional and pedagogical activity, manager of the teaching-cognitive process, pedagogical conditions of professional responsibility.

УДК 378:37.011.3-051+37.091.33
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/37.40>

Єременко Т.Є.,
канд. філол. наук, професор,
завідувачка кафедри германської
філології та методики викладання
іноземних мов
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Трубіцина О.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри германської філології
та методики викладання іноземних мов
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Зважаючи на впровадження інновацій у педагогічний менеджмент та організацію навчально-виховного процесу в сучасній школі (широке розповсюдження нових інформаційних технологій, комп'ютеризація, тенденція до впровадження дистанційного навчання іноземних мов, пошуки

нетрадиційних підходів до розв'язання освітньо-виховних проблем), модель професіограми вчителя іноземної мови сучасного типу повинна залучати блок спеціальних управлінських знань, умінь, навичок та рис, що дозволяють йому продуктивно керувати процесом навчання іноземної мови як цілісною педагогічною системою на основі

реалізації науково обґрунтованих способів її діагностики, моделювання, організації та моніторингу якості функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників засвідчує, що у процесі навчання у вищій професійній школі майбутній фахівець повинен засвоювати норми професійної культури та мистецтва управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, через посередництво яких він розвивається як професіонал, входить у сферу такої культури, внаслідок чого, як зазначають І.Д. Бех, В.І. Бондар, Г.М. Загорченна, І.А. Калараш, В.В. Крижко та Є.Н. Павлютенков, В.І. Маслов, М.І. Приходько, В.П. Симонов, О.С. Цокур та інші автори, має відбутись суттєва зміна у діяльності особистості через не лише трансформацію її навчально-пізнавального аспекту в професійний, а й формування у неї основ функціональної структури педагогічної діяльності, заснованої на механізмі рефлексивного управління. Опанування цього механізму дозволяє вчителю вийти на найвищий рівень засвоєння своєї професійної ролі – ролі менеджера освітнього процесу.

Як свідчить вивчення нормативних державних документів про освіту, національних концепцій виховання і підготовки учительських кадрів [3], із позицій сучасного розуміння функція вищої професійно-педагогічної освіти полягає саме у створенні інтелектуального базису соціально-економічного та духовного розвитку нашого суспільства. З огляду на це, вища педагогічна освіта, обслуговуючи та регулюючи певний рівень поділу праці, що вже історично склався, передбачає те, що в результаті його набуття має відбуватися засвоєння сукупного соціального досвіду людськості, але уже з метою спеціалізованого розвитку особистості вчителя як суб'єкта управління педагогічним процесом.

Мета статті – розкрити основи формування функціональної структури педагогічної діяльності, заснованої на механізмі рефлексивного управління.

Виклад основного матеріалу. Тут треба зважати й на таке: оскільки навчання іноземної мови як специфічний освітній процес має доцільний характер, що є його основною рисою, найважливішою ознакою та характеристикою, то основними цілями педагогічного менеджменту, здійснюваного вчителем іноземної мови, є такі:

- ефективно і планомірно використання сил, засобів і часу всіх учасників іншомовної мовленнєвої взаємодії;
- визначення відповідності діяльності кожного з учасників взаємодії конкретним виховно-освітнім цілям та реальним планам;
- повнота, порівнянність, несуперечливість, взаємопов'язаність, конкретність та реальність

певних цілей та їх підпорядкованість головній меті – вихованню, навчанню та розвитку учня як вільної, відповідальної та творчої особистості.

Досягнення цілей вимагає від учителя іноземної мови як менеджера освітнього процесу чіткого уявлення про завдання, передбачені логікою його розвитку. Основні завдання педагогічного менеджменту визначаються такими особливостями:

- відбивають періодичність і послідовність як окремих дій учасників освітнього процесу, так і їх спільної діяльності загалом;
- передбачають дотримання вимог методики навчання іноземної мови та правил виконання окремих видів навчальної роботи за конкретний проміжок часу;
- визначають вимоги до якості результатів діяльності кожного учасника освітнього процесу та ефективності способів досягнення поставлених цілей (з урахуванням оптимальності витрачених зусиль, засобів та часу);
- устанавлюють вимоги до обов'язків кожного учасника педагогічної взаємодії залежно від конкретних умов діяльності;
- визначають кількість і якість потрібної інформації та її основні джерела з позицій умови оптимальності, необхідності та достатності;
- передбачають основні правила контролю та врахування перебігу та результатів діяльності кожного учасника процесу навчання іноземної мови.

Через це цілі і завдання виражають сутність першого системоутворювального фактора педагогічного менеджменту, що здійснюється вчителем іноземної мови, як діяльнісної системи. Такий фактор цілком правомірно визначають як проєктувально-конструктивний.

Очевидно, що процес навчання іноземних мов як особлива діяльнісна та централізована система характеризується тим, що має набір основних елементів, один із яких відіграє важливу роль у її функціонуванні. У цьому разі провідним елементом у такій педагогічній системі є комунікативний, оскільки процес навчання іноземної мови реально виступає як безпосередня інтелектуально-мовленнєва, емоційно-вольова та пошукова взаємодія між суб'єктом управління цілісним освітнім процесом (учителем іноземної мови як керівною підсистемою) та суб'єктом управління власною навчально-пізнавальною діяльністю (учнем, який вивчає іноземну мову, як керованою підсистемою).

Через це другим системоутворювальним фактором педагогічного менеджменту, здійснюваного вчителем іноземної мови, є комунікативний. На рівні елементарної клітинки процесу навчання іноземної мови, що охоплює вихідний рівень управління, він включає стиль взаємин учителя та учнів, характеризуючи особистість першого як менеджера освіти.

Третім системоутворювальним фактором є змістовно-організаційний, який утілює змістовий бік педагогічного менеджменту вчителя іноземної мови, що реалізується на основі трансформації іншомовної інформації через певні принципи, форми, методи і прийоми. Четвертий системоутворювальний фактор – аналітико-результативний – завершує цілісний цикл педагогічного менеджменту, здійснюваного вчителем іноземної мови. Саме через цей фактор здійснюється моніторинг якості освіти навчання іноземної мови й корегування цілей та оперативних завдань.

Структурно-функціональна модель рефлексивного управління у сфері педагогічної діяльності, здійснювана вчителем іноземної мови як менеджером навчально-пізнавального процесу, представлена основними компонентами процесу навчання іноземної мови як цілісної та діяльнісної системи і двома підсистемами, що перебувають у взаємодії: учителя іноземної мови як суб'єкта педагогічної діяльності та учня як суб'єкта навчально-пізнавальної та іншомовної мовленнєвої діяльності. Причому через дії системоутворювальних факторів процесу навчання іноземної мови (проектувально-конструктивного, комунікативного, змістово-організаційного та аналітико-результативного) й відповідних функцій педагогічної діяльності вчителя виявляються й основні компоненти та функції педагогічного менеджменту, що постають у вигляді ієрархії таких рівнів:

- верхнього, зумовленого метою функціонування цієї педагогічної системи та пов'язаного з ухваленням управлінських рішень (функція планування);

- середнього, що визначається підсистемою стосунків «учитель іноземної мови – учні», змістом і способами їхньої діяльності, пов'язаними з актом організації виконання ухвалених рішень та планів (функція мобілізації, стимулювання, мотивування);

- нижчого, що характеризується результатами спільної діяльності вчителя й учнів і пов'язаної з актами контролю та самоконтролю ефективності виконання ухвалених проєктів рішень (функція моніторингу якості організації процесу навчання учнів іноземної мови).

Загалом, основні структурно-функціональні компоненти процесу навчання іноземної мови як цілісної педагогічної системи характеризуються тим, що між ними є парний зв'язок. Причому руйнування будь-якої пари або її складників негативно впливає на всю систему педагогічного менеджменту вчителя іноземної мови, оскільки структурна організація такої системи є найважливішою умовою її існування, а ступінь досконалості прямих і зворотних зв'язків, особливо між основними учасниками процесу навчання іноземної мови, переведення їх взаємодії на суб'єкт-суб'єктну

платформу стосунків впливають на ефективність педагогічного менеджменту.

Як бачимо, педагогічний менеджмент, що здійснюється вчителем іноземної мови, включає такі структурно-функціональні компоненти та системоутворювальні фактори, як:

- мета педагогічної діяльності, що постає як задалегідь спланований та очікуваний результат;

- учитель іноземної мови як суб'єкт педагогічної діяльності, що здійснює управління власною активністю, навчально-пізнавальною та іншомовною мовленнєвою діяльністю учнів;

- учень, що вивчає іноземну мову (як об'єкт управлінської діяльності вчителя), й суб'єкт власної навчально-пізнавальної діяльності (як виконавець розпоряджень учителя);

- зміст діяльності (управлінська, навчально-пізнавальна);

- способи діяльності (форми, методи, прийоми, стиль).

У такому контексті педагогічний менеджмент постає як комплекс принципів, методів, організаційних форм та технологічних прийомів управління процесом навчання студентів іноземної мови, спрямованих на підвищення його ефективності. Учитель іноземної мови як суб'єкт системи управління навчально-пізнавальною та іномовною мовленнєвою діяльністю учнів, який забезпечує її високу продуктивність, є менеджером освітнього процесу.

З огляду на це, закономірно виникає проблемне запитання: чи готує традиційна система вищої педагогічної освіти майбутніх учителів іноземної мови як менеджерів освіти? Це питання було центральним під час проведення соціологічного опитування викладачів педагогічних вишів та їх керівників протягом пошукового етапу дослідження.

Результати соціологічного опитування були однозначними у тому сенсі, що дійсна система професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів іноземної мови не сприяє формуванню особистості як менеджерів освітнього процесу. Причиною, на нашу думку, є неправильне співвідношення нормативного та творчого компонентів у змісті предмета психолого-педагогічних дисциплін. Аналіз підручників та посібників засвідчив, що педагогіку, психологію та методіку навчання іноземних мов у вишах дотепер викладають як набір готових до засвоєння постулатів, норм і рецептів, які не викликають сумніву. Зміст цих курсів дисциплін зорієнтований на суто просвітницьку, а не на професійну діяльність, що спотворює діалектику педагогіки як науки про управління процесами навчання, виховання й освіти особистості та мистецтва у здійсненні функцій педагогічної діяльності.

Саме тому одним із принципів положень оновлення змісту і форм організації підготовки

майбутніх учителів іноземної мови у вищих навчальних закладах за сучасних умов є орієнтація на їхню професійну діяльність як менеджерів цілісного педагогічного процесу. Як наслідок, найважливішою умовою оновлення змісту і форм вишівської підготовки типу фахівців, що нас цікавить, є введення та проблематизація блоку знань, що містить системний опис через аналіз найновіших наукових концепцій структурно-функціональної моделі управління, притаманної педагогічній діяльності.

На думку О.С. Анісімова, Н.В. Кузьміної, Т.І. Левченко, Ю.М. Кулюткіна та Г.С. Сухобської, Г.П. Щедровицького, досягнення закономірностей рефлексивного управління у сфері педагогічної діяльності надто ускладнене, оскільки це відбувається як в ідеальному плані, так і в матеріальному, тобто практичному. У цьому її особливість і складність, тому що створюється ілюзія повного протиставлення теоретичної (суб'єктивної, ідеальної) і практичної (об'єктивної, матеріальної) форм вияву педагогічної діяльності. Неадекватне розуміння цього моменту діалектики розвитку педагогічної діяльності, як зазначалося нами раніше, спричинило в історії вищої освіти вчителя відокремлення теоретичного (загальнопедагогічного) та практичного (суто методичного) аспектів професійної педагогічної підготовки.

Перевірка знань, умінь і навичок студентів відбувається не в організаційно-діяльнісному плані, а суто у вербальній формі (шляхом писемного або усного відтворення студентами отриманої від викладача або з підручника інформації). Така практика, як відомо, не дає адекватного уявлення про рівень підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до здійснення функцій управлінського аспекту професійної діяльності. Так, очевидно, що роль студентів (як майбутніх фахівців у сфері професійно-педагогічної підготовки) залишається пасивною, оскільки з дидактичного процесу випадає власна навчальна, навчально-професійна та професійно-педагогічна діяльність як активна основа, що перетворює буденну свідомість на професійну. А це передбачає залучення студентів під час вивчення методики навчання іноземних мов у школі до процесу об'єктивації способів організації навчально-пізнавальної та іномовної мовленнєвої діяльності учнів (керована підсистема) та педагогічної діяльності вчителя іноземної мови (керівна підсистема) у контексті сучасних методів та технологій навчання іноземних мов.

Установка на проблематизацію засвоєваних студентами системних знань про управлінський механізм педагогічної діяльності та об'єктивацію ними способів її організації як інструментів побудови ефективної педагогічної взаємодії з учнями на суб'єкт-суб'єктній основі призводить до зміни рангової значущості певних особистісних і про-

фесійних рис майбутніх учителів іноземної мови. Тут пріоритетного значення набувають такі риси фахівця, як готовність до створення та ухвалення творчих рішень, інноваційний стиль педагогічного мислення, постійний пошук нестандартних підходів щодо вирішення різноманітних професійних ситуацій, що і становить основний блок завдань учителя іноземної мови з управління у сфері здійснюваної ним педагогічної діяльності.

Їх формування стає можливим, на наш погляд, лише за умов використання принципів контекстного підходу до організації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Модель останнього передбачає рух студента як професіонала, що формується у сфері педагогічного менеджменту, від осмислення особистісної значущості мети (стати менеджером освіти) до результату через активне засвоєння ним нового змісту психолого-педагогічних дисциплін, організаційно-діялісну участь у практичних заняттях із їх конкретизації та переходу до управлінського способу мислення, проведення науководслідницької діяльності.

Так, у процесі навчання у вищій школі майбутній фахівець повинен засвоїти поставлені зразки професійної діяльності, її правила та операції. У такому разі здійснюється жорсткий контроль за формами її самостійної діяльності, тобто відбувається їх обмеження певними професійними нормативами, хоч і спостерігається активізація особистості студента. Однак здобуття професійно-педагогічної освіти у вищій школі має здійснюватися не тільки через засвоєння професійних знань, культурних норм шкільного життя, представлених у предметній формі у вигляді професійних способів мислення. Воно, на думку В.П. Симонова, має відбуватися як процес усвідомлення особистістю майбутнього вчителя іноземної мови себе як суб'єкта педагогічного менеджменту на основі опанування структурно-функціональних компонентів професійної діяльності (її цілей і завдань, змісту, засобів, технологій, принципів та методів організації) [5].

Конкретизуючи думку попереднього автора, І.Д. Бех [1], М.О. Князян [2], О.М. Пехота [4], О.С. Цокур [6] та інші автори зазначають, що в такому розумінні професійно-педагогічна підготовка має поставати як процес залучення майбутнього вчителя до сфери професійної культури, здійснюваної у вигляді індивідуально-творчої самодіяльності. Професійна освіта, спрямована на індивідуально-творче опанування особистістю параметрів професійної культури, розгортає свою сутність як процес пізнання себе як професіонала, який володіє певним світоглядом, що відповідає культурним цінностям цієї епохи, та як процес руху вперед за рахунок вироблення індивідуальних цінностей [4].

Отже, якщо професійна освіта спрямована на стимулювання самостійної діяльності особистості майбутнього вчителя іноземної мови, то вона створює нові можливості щодо його творчої самореалізації як суб'єкта управління цілісним педагогічним процесом, що прогнозує його цілі та завдання, організовує ефективне розв'язання та оцінює якість досягнутих результатів. Отож, необхідною умовою досягнення цієї мети є активне залучення майбутніх учителів іноземної мови до процесу пізнання та перетворення себе як менеджерів освіти через усвідомлення соціальної й особистісної значущості цієї професійної ролі та усвідомленого її прийняття.

Висновки. Теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив, що у теорії педагогіки вищої школи досі відсутня цілісна та науково обґрунтована концепція професійної підготовки вчителя іноземної мови до реалізації функцій своєї соціальної ролі, що відповідає новим реаліям сучасності. Однією з причин цього є те, що більшість дослідників, керуючись застарілими уявленнями про образ учителя іноземної мови як основного джерела та носія іноземної інформації, не виправдано обмежують професіограму такого типу фахівця методичними знаннями, що не дозволяє їм вийти на більш високий рівень її осмислення. Інша причина полягає у недостатньому врахуванні поліфункціональної структури педагогічної діяльності вчителя іноземної мови сучасного типу як особливого виду соціального управління, що зумовлює перспективи його особистісного професійного самороз-

витку як лідера, творця, дослідника, проєктувальника й організатора навчально-пізнавальної та іноземної мовленнєвої діяльності учнів, тобто менеджера освітнього процесу.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні поліфункціональної структури педагогічної діяльності вчителя іноземної мови сучасного типу як особливого виду соціального управління у професійній підготовці майбутніх учителів у педагогічному вищому навчальному закладі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І.Д. Дві експериментально-виховні стратегії – два етапи розвитку педагогічної науки. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 3. С. 5–15.
2. Князян М.О. Актуалізація професійно значущих знань майбутніх учителів іноземних мов. *Наука і освіта*. Одеса, 1999. № 5–6. С. 21–24.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки : схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
4. Пехота Е.Н. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя. Київ : Вища школа, 1997. 281 с.
5. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: 50 НОУ-ХАУ в управлении педагогическими системами : учеб. пособие. Москва, 1999. 427 с.
6. Цокур О.С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01; 13.00.04. Одесса, 1998. 464 с.